

SERIE U.

BALI EN LOMBOK.

N°. 80.

GEGEVENS OVER WEST-BALI (1919).

Ontleend aan een bijdrage van R. E. P. Maier in: Jaarverslag van den topographischen dienst in Nederlandsch-Indië over 1918, veertiende jaargang, 1919.

Uitgestrekte grasruggen zijn even zooveel prachtige weideplaatsen voor het mooie en vette vee, waarvoor Djëmbra na altijd bekend heeft gestaan.

Ten oosten van de Jëh Boewah treft men ontginningen en nederzettingen van recenten datum aan en het aanleggen van sawahs wacht daar slechts op het gereedkomen der watertunnels.

De Jëh Soemboel is de grens tusschen het voor de Hindoe-Baliërs en het voor Islamieten gereserveerde terrein; ten oosten van deze rivier vindt men uitsluitend kampongs van deze laatsten, waarin de voor den Baliër onmisbare varkens ontbreken.

Bevolking. De bevolking aan noord- en zuidkust verschilt niet van die van de rest van Bali. Echter is in Djëmbra na het percentage Islamieten en Bali-Sëlam (afstammelingen van Islamitische vaders en Balische moeders) grooter dan elders¹⁾. Hoewel een Balische, die een Mohammedaan huwt, uit haar kaste wordt gestooten en een Baliër nooit den Mohammedaanschen godsdienst zal omhelzen, verdragen beide rassen elkaar uitstekend. De Baliër is op dat gebied uiterst verdraagzaam en duldt bij zijn godsdienstige feesten en plechtigheden de aanwezigheid van ieder andersdenkende. In Djëmbra na is de verhouding echter in den laatsten tijd minder goed geworden, hetgeen haar oorzaak vindt in het vaak dwaze drijven van de plaatselijke S. I., die aldaar o.a. predikte, dat de hoofden Mohammedanen moesten zijn, niettegenstaande deze slechts 1/5 deel van de bevolking uitmaken. Dit was zelfs den goedigen Baliër te bar, zoodat de onderlinge verhouding er sterk op achteruit ging.

In zeden, gewoonten, rechtspraak, kastenwezen en godsdienst valt geen verschil te constateeren met die van de overige bevolking van

---

¹⁾ Djëmbra na is van ouds het ballingsoord van Baliërs, die tegen de landswetten hebben gezondigd. — Noot van het origineel.

het eiland, zooals dit in Jaarverslag 1915 reeds uitvoerig is beschreven¹⁾. Echter heerscht hier een veel voorkomend kwaad, nl. veeverminking. Geringe animositeit is voldoende om een toevlucht te nemen tot dit middel, bestaande in het doorkappen van de pees van een der achterpooten van koe of karbouw. De eigenaar van het slachtoffer koelt onmiddellijk zijn wraak op dezelfde wijze op een beest van den vermeenden dader, zoodat er altijd eenige dieren ten offer vallen. Alle pogingen van het bestuur om dit immoreele gebruik uit te roeien hebben echter tot nu toe gefaald.

De bevolking van Djembrana gaat den laatsten tijd sterk vooruit, dank zij de gunstige bestaansvoorwaarden, welke de streek biedt. De bevolking is dan ook welvarend; het sawahbezit is grooter dan elders op Bali, wat tot gevolg heeft, dat de soebakdiensten, d.z. de diensten, welke elk bezitter van een sawah in een of andere soebak d.i. een waterschap verplicht is te presteeren tot onderhoud en aanleg van waterleidingen, in die soebak vrij zwaar zijn.

De criminaliteit onder het Balische deel der bevolking is uiterst gering in tegenstelling met die onder de Islamieten.

Aan de noord wonen bij de kust hoofdzakelijk Mohammedanen, die zich met vischvangst en handel bezig houden, terwijl meer landwaarts in Baliërs den landbouw beoefenen, al levert deze ook weinig op ten gevolge van de slechte bodemgesteldheid; Grogak, Rënon en de visscherskampong Watoeagoen zijn de meest westelijke nederzettingen.

Middelen van bestaan. De Baliër, die van huis uit landbouwer en vee fokker is, verloochent deze geaardheid ook in Djembrana niet. De vruchtbare bodem garandeert hem een ruime padi-oogst en niettegenstaande het bevoeiingswater hem krap wordt toegemeten, is er hoogst zelden bepaald gebrek aan, zoodat oogstmislukking practisch niet voorkomt. Tweede gewassen plant hij niet, hoewel herhaaldelijk van bestuurszijde pogingen zijn aangewend om hem daartoe te brengen. Na den oogst wordt het vee op de sawah's toegelaten, waar het kan weiden tot de planttijd weer aanbreekt.

Wat de Baliër, behalve rijst, voor zijn menu noodig heeft, verbouwt hij op de tēgalans, waar hij tevens zijn klappertuinen aanlegt. De aanplant hiervan is de laatste jaren sterk toegenomen, zoodat er thans uitgestrekte tuinen aanwezig zijn.

De veeteelt is eveneens zeer belangrijk; het aantal beesten is per hoofd grooter dan elders op Bali. Opvallend is het groote aantal karbouwen, terwijl varkens daarentegen betrekkelijk niet zoo talrijk zijn.

Tot voor korten tijd had er ook een levendige uitvoer van vee plaats naar Banjoewangi, doch toen zulks ten koste van het behoud van den veestapel dreigde te gaan, is deze uitvoer zeer verminderd.

¹⁾ Namelijk in het opstel van J. van Roon: „Enkele aanteekeningen omtrent Bali”, waaruit enkele stukken zijn ontleend in Adatrechtbundel XV, blz. 21—26.
— Noot van de commissie.

Koffie wordt slechts verbouwd in de buurt van Koetoel en dan laat het onderhoud der tuinen aldaar evenals elders — in tegenstelling met vroeger, toen de vorsten nog schoonmaak gelastten — veel te wenschen over.

Een paar ijzersmeden zijn de eenige vertegenwoordigers van de industrie, welke van weinig beteekenis is.

De handel is geheel in handen van niet-Baliërs, hoofdzakelijk Chineezzen en Arabieren; wijl Loloan hun als woonplaats is aangezezen, concentreert zich daar de geheele handel van Djëmbra . . . .

In handen van Arabieren en Chineezzen zijn ook de enkele rijstpellerijen in de buurt van Nĕgara.

Aan de noordkust is de toestand vrijwel precies hetzelfde, daar is Pĕngastoelan het handelscentrum. Het aantal vreemdelingen is echter naar verhouding kleiner dan in Djëmbra.

De vischvangst is van geringe beteekenis; die aan de noordkust is een weinig belangrijker dan die in Djëmbra.

Ten slotte is in West-Bali de jacht van eenige beteekenis en wel speciaal in de streek aan de noordkust tusschen Gilimanoek en Goendoel . . . .

Geschiedenis, toekomst. Sedert 1882 zijn Djëmbra en Boeleng onder ons rechtstreeksch bestuur, hoewel de plaatsing van een bestuursambtenaar in die afdeeling er reeds dateert van resp. 1855 en 1854. In vergelijking met het overige Bali zijn deze landstroken dan ook met reuzenschreden vooruitgegaan.

De vestiging in Djëmbra is van betrekkelijk jongen datum. Eigenlijk dient gesproken te worden van hervestiging, daar het geen twijfel lijdt of reeds veel vroeger is die streek bewoond en ontgonnen geweest, doch later weer verlaten.

De Poera Bakoengan wijst op een vroegere vestiging ter plaatse, en in de bosschen van Tjandikĕsoemā worden de onmiskenbare kenteekenen aangetroffen, dat ook die streek vroeger bewoond was.

Bij de nieuwe ontginningen ten oosten van Jĕh Boewah tot aan Poeloekan toe, wordt herhaaldelijk koper-, aarde- en zelfs goudwerk opgegraven, terwijl thans nog de terrassen van oudtijds aangelegde sawah's duidelijk te herkennen zijn. Volgens de overlevering zou de bevolking daar indertijd verjaagd zijn door een invasie van mieren, die alles wat eetbaar was, opaten en daardoor het volk dwongen te verhuizen.

Ook het onbewoonde westelijk deel der afdeeling Boeleng moet, blijkens de vele poera's, die er gevonden worden en waarin nog jaarlijks offerfeesten plaats hebben, vroeger bewoond zijn geweest.

Waarom echter die vestigingen zijn opgegeven en er nadien geen nieuwe meer zijn ontstaan, is niet met zekerheid bekend, doch de hoofdoorzaak zal wel gelegen zijn in den onvruchtbaren bodem en in bezoeken van zeeroovers, die eenmaal ook Zuid-Java hebben geteisterd.

Thans overgaande tot hetgeen West-Bali in de toekomst belooft, zal het wel duidelijk zijn, dat van de noordkust al zeer weinig te

verwachten is. Behalve in een smalle strook langs de kust, die geschikt is voor klapperaanplant, zal met de cultures geen voorspoed worden geogst.

Misschien dat veefokkerij meer succes zal hebben, want de streek is daarvoor gunstig in de nabijheid van Banjoewangi gelegen. Voorloopig echter zal deze streek wel uitsluitend een jagersparadijs blijven.

Geheel anders is het met Djëmbra gesteld. Hier toch liggen nog een massa onontgonnen gronden van de mooiste kwaliteit, die slechts op ploeg en patjol wachten om schatten te kunnen voortbrengen. Dit is meer in het bijzonder het geval met het terrein van af Jèh Boewah tot aan de grens van Tabanan. Ten westen van Jèh Boewah tot aan Straat Bali is het gebergte, wegens de steile hellingen met een betrekkelijk dunne humuslaag, voor cultures ongeschikt en blijven dus alleen de vlakten daarvoor over.

Waar het terrein ten westen van de Jèh Poeloekan gereserveerd is voor de bevolking, rest voor Europeesche ondernemingsgeest slechts dat ten oosten van die rivier. Zooals reeds gezegd, is het geheel in erfpacht uitgegeven en wordt er reeds koffie aangeplant. Binnen weinige jaren zal dit nu nog verlaten gedeelte tot Koetoel toe, herschapen zijn in een bloeiende streek.

Door de snelle toename van de bevolking zal het ontginnen der bevolkingsgronden ook in overeenkomstig tempo moeten geschieden. En nu is het volmaakt begrijpelijk dat de bevolking er slechts over te spreken is, dat zij niet de beschikking kan krijgen over eenige duizenden bouws voor sawahaanleg uitnemend geschikten grond. Bedoeld wordt hier het particuliere land Tjandikësoemã, dat gelegen is in het westelijk deel der afdeling, eene oppervlakte van 20.000 bouw beslaat en waarvan de geschiedenis hierachter in een afzonderlijk hoofdstuk wordt vermeld. Rekent men het bergland er af, dan blijven nog 5000 à 8000 bouw vlak terrein over, waarop bevoeiingswater in overvloed is.

Temeer wordt het rechtsgevoel van den Baliër geschokt door het feit dat de tegenwoordige eigenaar van het land er absoluut niets aan doet zoodat de kostelijke grond er volmaakt nutteloos ligt. Indertijd zijn een paar honderd bouws ontgonnen en beplant met koffie, cacao en klapper, maar als gevolg van den slechten gezondheidstoestand, waardoor, zooals reeds werd opgemerkt, verscheidene Europeesche employé's en honderden koelies het leven lieten, verliep langzamerhand alles. Behalve een 20 bouw klappertuin is alles thans weer bosch, terwijl nieuwe ontginningspogingen niet meer hebben plaats gehad.

Dat de bevolking zulks met leede oogen aanziet is voornamelijk, omdat het onmisbare bevoeiingswater hun wordt onthouden.

De groote T. Sangiang en T. Mëlaja en hare zijrivieren bevatten zooveel water, dat vermoedelijk alle sawah's tusschen de beide Toekads Daja ruimschoots daarvan zouden kunnen worden voorzien. Hiertoe zouden eenige watertunnels gegraven moeten worden, wat voor den Baliër geen bezwaar is.

Een verzoekschrift van de bevolking aan de Regeering, in 1918 gedaan, om het land te mogen terugkopen voor het bedrag van f 80.000, had geen succes. Het is echter te hopen dat de Regeering deze beslissing niet zal handhaven tegen de algemeene volkswensch in, daar een snelle opbloei van het land grootendeels van een gunstige beschikking afhankelijk is.

Het particuliere land Tjandikësoemâ.

Het westelijk deel van de afdeeling Djëmbra wordt ingenomen door het land Tjandikësoemâ, dat tot grenzen heeft:

in het noorden de afdeelingsgrens tusschen Djëmbra en Boeleng,

in het oosten de rivier Toekad Daja, van haar oorsprong tegen den G. Mërboek tot hare monding,

in het zuiden en westen Straat Bali.

De opeprvlakte bedraagt ongeveer 20.000 bouw, welke voor 1/3 uit vlak land en voor de rest uit heuvel- en bergland bestaat.

Het land verkeert in een zeer eigenaardigen rechtstoestand, zooals hieronder moge blijken.

In 1860 verkreeg de heer Jhr. L. G. G. R. de Mey van Streefkerk van den toenmaligen vorst van Djëmbra, Goesti Madë Pasëkan, vergunning om zich in de bosschen van Tjandikësoemâ te vestigen en aldaar gronden te ontginnen.

In 1861 vestigde zich aldaar Jhr. H. J. A. S. de Mey van Gerwen, na van dienzelfden vorst, volgens zijn beweren, op het land eigendomsrechten te hebben verkregen.

Omtrent de verhouding tusschen die beide heeren werd alleen vernomen, dat de eerste concessionaris Jhr. de Mey van Streefkerk in 1861 in 's Lands dienst trad als griffier bij den Landraad te Modjokërto en zijn rechten op het land overdroeg aan zijn broeder Jhr. de Mey van Gerwen. Een acte van cessie dier rechten bestaat echter niet.

In 1870 werd, in verband met de voorgenomen reorganisatie van het bestuur in Djëmbra, een onderzoek ingesteld naar de rechten van den heer de Mey van Gerwen op het landgoed. Deze, daartoe aangezocht, bleef echter in gebreke die rechten te bewijzen, doch ging voort eigendomsrechten uit te oefenen, o.a. door aan de bevolking van Djëmbra te beletten in het niet ontgonnen gedeelte hout te kappen en boschproducten te verzamelen.

Dit gaf het bestuur aanleiding om in te grijpen. De Resident van Banjoewangi, Gekommiteerde voor de zaken van Bali en Lombok, J. D. Mispelblom Beyer, gehoor gevende aan het dringend verzoek der bevolking, stond haar in 1870 toe wederom hout en boschproducten uit het land te verzamelen.

Toen de heer de Mey in 1872 tegen die handeling protesteerde, werd hem nogmaals in overweging gegeven zijn rechten te bewijzen. Er werden toen door hem twee met Balische karakters beschreven lontarbladeren getoond, waarvan het eerste handelde over een

handelsmonopolie verleend aan den heer de Mey van Gerwen, en het andere over de schenking van een stuk land aan denzelfden heer en aan de firma Anemaet & Co., naar schatting groot 22.000 bouw.

De Resident-Gekommiteerde Tannay twijfelde echter aan de echtheid dezer lontars. Ook de inmiddels naar Banjoemas verbannen vorst Goesti Madě Pasěkan had in 1870 pertinent ontkend ooit aan den heer de Mey eigendomsrechten te hebben verleend, doch verklaarde wel het landgoed aan hem te hebben vrhuurd voor dn tijd van 25 jaar.

Het gevolg was dus dat de Mey's rechten niet werden erkend en het aan de bevolking in 1870 verleende recht tot houtkapping in Tjandikěsoemå bleef gehandhaafd.

Dit leidde in December 1872 tot een conflict, doordat de Mey in de bosschen van Tjandikěsoemå door de bevolking gekapte houtwerken eigenmachtig in beslag nam en vervolgens bij den Raad van Kërta's een eisch tot schadevergoeding, wegens inbreuk op zijn vermeende rechten, instelde. Hoewel hem dit werd ontraden, omdat er een onderzoek naar zijn rechten aanhangig was, en hem dus in overweging werd gegeven de beslissing der Regeering af te wachten, drong hij er op aan, dat aan zijn eisch gevolg zou worden gegeven en provoceerde een uitspraak van dien Raad, welke geheel in zijn nadeel uitviel, wijl deze besliste, dat hij in het geheel geen rechten op Tjandikěsoemå kon doen gelden. Al ware zijn bewering juist, dat de voormalige vorst hem dat land zou hebben geschonken, dan nog zou zulks van nul en geener waarde geweest zijn, vermits die schenking aan een vreemdeling dan zou hebben plaats gehad buiten medeweten van den priesterraad en van de poenggawa's, zooals 's lands gebruik eischt.

Op deze gronden werd de heer de Mey in het ongelijk gesteld en ingevolge het wetboek Déwadanda veroordeeld tot het betalen van een boete, groot 160.000 kěpěngs (500 gulden), met teruggave van het land Tjandikěsoemå.

De Regeering echter besliste, dat uit de geproduceerde bescheiden overtuigend bleek, dat omtrent den afstand van Tjandikěsoemå aan Jhr. de Mey van Gerwen en Anemaet & Co. en omtrent de rechtmatigheid van dien afstand geen redelijke twijfel mogelijk was en besloot op deze en nog andere gronden :

1e. nietig te verklaren bovenbedoeld vonnis,

2e. den Resident-Gekommiteerde te schrijven :

a. om te waken en de doen waken, dat niemand zonder vergunning van Jhr. de Mey van Gerwen of van zijn gemachtigde op het territor van Tjandikěsoemå hout kapte of boschproducten inzamelde,

b. om Jhr. de Mey van Gerwen indachtig te maken aan de tusschen hem en Goesti Madě Pasěkan mondeling overeengekomen bepaling, dat hij geen vergunning mocht weigeren tot het kappen van hout en het inzamelen van boschproducten door de bevolking van Djěmbrana, dan alleen wanneer ter beoordeeling van hem, den controleur en

den waarnemenden regent (deze betrekking is sedert 1 Juli 1882 vervallen) daartoe overwegende bezwaren bestonden.

Sedert wenschte de Regeering den toestand van het landgoed onveranderd gehandhaafd te zien.

In 1875 werd door den heer de Mey van regeeringswege een schadevergoeding gevraagd van f 12.000 voor 400 stuks gedurende de jaren 1870 tot 1873 zonder zijn vergunning op het landgoed gekapte kětangiboomen. Op dit verzoek werd afwijzend beschikt.

In 1888 verdween de heer de Mey van Gerwen spoorloos. Tien jaar later, in 1898, kwam de kwestie over het landgoed wederom ter sprake, doordat de heer H. J. Coert, als erfgenaam van den verdwenen rechthebbende, aan de Regeering verzocht zijn rechten te regelen.

Alvorens daartoe over te gaan werd de kwestie nogmaals grondig onderzocht, met het gevolg dat de rechten van den heer Coert erkend werden.

In den loop der volgende jaren echter schijnt de Regeering te hebben ingezien, dat het door haar ingenomen standpunt niet voldoet aan alle eischen van recht en billijkheid en de bevolking van Djëmbana er ernstig door benadeeld werd. Verschillende malen gaf zij te kennen, dat een definitieve regeling der zaken dringend noodzakelijk was en dat het verzoek daartoe diende uit te gaan van alle rechthebbenden op dat landgoed.

Wilde dit verzoek de meeste kans van slagen hebben, dan diende men te wachten tot alle overige gronden der afdeeling in cultuur zouden zijn gebracht. In 1918 meende men het oogenblik daartoe gunstig, doch de Regeering besliste, tegen alle verwachting in, afwijzend.

SERIE U.

BALI EN LOMBOK.

N°. 81.

GRONDENRECHT OP LOMBOK (1899).

Reclame van Baliërs van Tambang Eleh om schadeloosstelling voor hun ten behoeve van Sasaks beoosten de Koko Pandan ontnomen gronden.

Op 5 Februari 1899 bericht de controleur voor de agrarische aangelegenheden, dat er 18 Baliërs van Tambang Eleh aan gronden moeten worden geholpen, daar hun velden benoorden de Koko Pandan, die hun water ontvangen van de Pesongoranstuwdam door Sasaks van Koeripan zijn in beslag genomen, en als liggende buiten de voor het Balische grondbezit gestelde grenzen, niet kunnen worden teruggevorderd. Voorgesteld wordt uit de pengantjilvelden in Koeripan, ten noorden en ten westen van de Koko Pandan, aan de met name genoemde Baliërs zekere nader aangeduide sawahs toe te kennen.

Bij besluit van 10 Februari 1899 beslist de resident dienovereenkomstig.

Twintig jaar later, op 6 Januari 1919, wordt ten residentskantore ontvangen een verzoekschrift van I Nengah Songkrong, klian Bali te Tambang Eleh. Wij lieden van Tambang Eleh — zegt hij — hadden tijdens het vorstenbestuur regensawahs te Tonggal, Grepek, Perengge en Penondongan, en tegals te Monto, alles in de pajar dësa Koeripan, district Geroeng, en regensawahs ook te Montong waroe, in de pajar dësa Ranggagata, district Praja. Die gronden waren deels „poesaka djaba”, deels „pengajah karoenia radja”. Na den val van Tjakranegara schonk controleur Engelenberg van Praja onze gronden te Tonggal, Gerepek en Monto aan de Sasaks van dësa Koeripan, en die te Montongwaroe aan de Sasaks van Ranggagata en Oengga. Wij zouden daar andere gronden voor in ruil krijgen, werd ons beloofd. En inderdaad hebben velen vergoeding gekregen te Tambang Eleh en te Karang Boetjoe, totaal 24 tenah; maar wij met ons dertienen ontvingen nog niets. Daarom vragen wij terug onze boven genoemde gronden.

De controleur van West-Lombok en de assistent-resident van Lombok oordeelen het verzoek absurd en getuigend van de aanma-

tigende geaardheid van den Lombokschen Baliër. Zoo adressanten gronden wenschen, kunnen zij die ontginnen en moeten zij zich maar wenden tot den betrokken controleur, die terzake van den gewenschten grond tot uitgifte bevoegd is.

De resident Van Stenis beschikt bij besluit van 26 Februari afwijzend op het verzoek van adressanten en raadt hen boschgronden te ontginnen.

Op 5 April ontvangt de nieuwe resident Damsté een nieuw rekest van I Nengah Songkrong c.s. „Tanah mentah” zoeken, zooals U ons raadt, zegt hij, kunnen wij niet. Maar voor zoover wij niet zijn schadeloosgesteld, vragen wij terug onze reeds ontgonnen gronden, die in handen waren van wijlen het hoofd van désa Presa: Mami Moeliasih, en in handen zijn van diens erven, van Mami Slenggara en verdere familie. Terwijl Mami Slenggara geen waardigheid meer vervult, heeft hij 12 tenah onzer gronden. Zoo ook hebben zijn familieleden, hoewel geenerlei betrekkingen bekleedend, allen groote uitgestrektheden gronds, die vroeger van ons waren. En Mami Moeliasih is nu gestorven! Wij waren allen van één pajar met de lieden van Presa Koeripan; maar zij alleen hebben nu den grond. Daarom vragen wij de helft van die gronden, tot onderhoud van ons, die nog niet werden schadeloos gesteld.

De adjunct-controleur voor de landelijke inkomsten en agrarische aangelegenheden adviseert op 27 Juli, dat van adressanten er vier behooren tot het achttiental, dat bij residentsbesluit van 10 Februari 1899 werd schadeloos gesteld in pengantjilvelden (die ze mochten nalaten aan hun rechtverkrijgenden maar niet verkoopen of vervreemden). Maar voor I Nengah Songkrong en acht anderen was dat erbij ingeschoten.

Bij besluit van den resident van 31 December 1899 werden echter ambtsvelden toebedeeld aan Mami Moeliasih, desahoofd van Koeripan, Mami Kertanah, penghoeloe van Koeripan, Amak Rawoh, pekasih van Bangkit Goeloeg, en Laloe Soedira en diens broers Laloe Soedia en Laloe Asmat van Koeripan; overleden zijn Mami Moeliasih, die 15 tenah 381 petjrakan kreeg, Amak Rawoh, die 543 petjrakan ontving, en Laloe Soedira die met 1 tenah 542 petjrakan werd begiftigd. Er zijn dus gronden in overvloed, om de negen Baliërs alsnog schadeloos te stellen, eenige kliangs die nog niets hebben, van ambtsvelden te voorzien, en wat overblijft te doen strekken ten bate van de leprozerie Djrandjang.

De controleur van West-Lombok en de assistent-resident zijn het met dat voorstel eens. De resident echter acht het vreemd, dat men thans eerst na twintig jaren met die reclame voor den dag komt. De gronden van wijlen Mami Moeliasih moeten dadelijk worden teruggevorderd en dienen geëxploiteerd ten algemeenen nutte, en zoo adressanten blijken geschaad te zijn inderdij, dan zullen ook zij daaruit kunnen worden gedefroyeerd, maar hun zwijgen twintig jaar lang moet eerst opgehelderd worden.

De controleur van West-Lombok biedt nu verklaringen aan van

den poenggawa van Tjakranegara-Zuid en van den pembekel pekasih Gebong, dat nog niet alle Baliërs zijn schadeloosgesteld wegens hun ontnomen gronden beoosten de Pandanrivier, en dat klagers tien jaren geleden ook al hebben gerekestreerd. Het desahoofd van Koeripan, de zoon van wijlen Mami Moeliasih, stelt daartegenover de bewering, dat er ook nog Sasaks zijn te Koeripan, die nog niet werden schadeloosgesteld terzake van hun ontnomen gronden te Bondjeroek.

De resident vraagt nu de voorlichting van den heer F. C. H. Darlang, die van 1903 op 1906 controleur was voor de agrarische aangelegenheden op Lombok. Deze schrijft op 24 Mei 1921: De bij gouvernementsbesluit van 24 October 1897 no. 1 ingestelde agrarische commissie, waarin bij residentsbesluit van 23 November 1897 tot adviseurs werden benoemd twee Baliërs en twee Sasaks, waaronder Mami Moeliasih, heeft de aanspraken der Baliërs van Tambang Eleh op hun voormalige gronden beoosten de Koko Pandan stellig onderzocht, en voor zoover daaraan was tegemoet te komen, gebeurde dat bij besluit van den resident van 10 Februari 1899. Zoo er aanspraken werden afgewezen, geschiedde zulks óf terzake van ontginningen die als zijnde zonder vergunning geschied, reeds tijdens het vorstenbestuur waren genaast en tot domein verklaard, óf omdat het pengajahvelden waren (vide het op 6 Januari 1919 ontvangen rekest), of omdat de vroegere Balische occupanten reeds elders in Beten Djoering gronden hadden. Dat de reclame zoo laat komt zal daaruit moeten verklaard worden, dat de adviseurs die de reconstructie van het Balische grondbezit meemaakten: I Goesti Madë Djlantik Koekoek, Ida Ktoet Wanasari en Mami Moeliasih niet eerder zijn gestorven.

SERIE U.

BALI EN LOMBOK.

N°. 82.

BRAHMAANSCH E WENSCHEN OP HET PUNT VAN ADATDELICTEN OP WEST-LOMBOK (1921).

Onderstaande nota ontving de resident te Singaradja in Juni 1921 van den Lombokschen vorstenzoon Anak Agoeng Madë Djlantik, ook wel geheeten I Goesti Madë Djlantik of Barayang Wangsa. Zij behelst een uit besprekingen van Barayang Wangsa vooral met de Brahmanen van West-Lombok geboren plan, hoe de gehavende Hindoe-Balische adat op Lombok zou zijn te herstellen en te veredelen binnen de perken van de van gouvernementswege gestelde geboden en verboden.

Bermoela pada tanggal 28 Mei 1921 ada permoe fakatan pendita-pendita Siwa Boeda dan orang-orang bangsawan demikian djoega orang ketjil-ketjil jang memakai agama Siwa dan Boeda jang bertinggal dipoelau Lombok dengan menjatakan tanda tangannya masing-masing ditoelis di bawah ini:

Makoednja mohon izin kepada Seri Padoeka Gouvernement perloenja boeat membaiki istiadatnja jang dirasa olehnja soedah roesak, sabisa-bisanja adat itoe diperbaiki bakal menoedjoe kepada kesoetjian atau kebenaran jang tiada melanggar larangannya Gouvernement, inilah isinja peratoeran-peratoeran adat dan agama jang telah dibitjarakan seperti jang terseboet dibawah ini:

Pasal 1. Djikalau ada orang mentjoeri melarikan perempoean mengambil perempoean djanda jang soedah mati lakinja atau perempoean djanda jang bertjerai dengan lakinja tambahan lagi perempoean jang dilarikan itoe dibawah bangsanja dari laki-laki jang melarikan itoe, itoe dilarang djikalau beloem tjoekoep pertjeraiannya itoe dengan lakinja jang soedah laoe 6 boelan lamanja, moesti memakai peratoeran idah 6 boelan lamanja; makanja dibikin peratoeran idah, chawatir djikalau ada perempoean jang berkawin ada boenting jang beloem njata, lantas dikawin orang lain, tentoelah mendjadi keliroe toeroenannya itoe; siapa-siapa orang jang melanggar oendang-oendang pasal 1, haroes dipisahkan dia laki bini, dengan mendapat hoekoeman 6 boelan lamanja kerdja paksa didalam boei.

Apa bila orang jang ada berbangsa berboeat seperti jang terseboet, djikalau dia mendapat anak didalam sebelomnja tjoekoep idahnja

atau kelihatan boenting, sebelomnja lepas dari pada idah; anaknja itoe wadajib djatoeh bangsanja tiada dipandang orang bangsawan lagi.

Pasal 2. Djikalau ada perempoean perawan bergendak lantas boenting, kemoedian lantas lari kawin dengan laki-laki gendaknja itoe, laloe hal itoe ketahoean oleh kaoem, haroes kedoeanja itoe mendapat salah dihoekoem kerdja paksa tiga boelan didalam boei dan anaknja jang didalam boentingan itoe, haroes dipandang anak djinah; mendjadi orang ketjil jang tiada berbangsa.

Pasal 3. Djikalau ada orang perempoean bangsa bangsawan jang masih ada lakinja, terlebih lagi perempoean jang soedah dinamai diksite atau jang masoek mendjadi pendita, lantas bergendak atau lari berkawin dengan laki-laki jang mendjadi lakinja itoe, djoega orang bangsawan, orang jang begitoe kelakoeannja patoet mendapat kesalahan djatoeh bangsanja, itoe kedoeanja laki perempoean mendjadi kaoela; djikalau perempoean jang soedah masoek mendjadi pendita berkelakoean begitoe, djoega patoet pangkat penditanja itoe ditjaboet dihilangkan.

Djikalau perempoean jang bangsanja lebih rendah dari pada laki-laki gendaknja itoe, laki-laki jang melarikan mengawin siperempoean tadi, patoet laki-laki itoe mendapat hoekoem kerdja paksa dan perempoean itoe djoega satoe taen lamanja didalam boei.

Pasal 4. Djikalau ada perempoean bangsa bangsawan soedah beroemoer 10 tahoen atau lebih, lantas lari dari roemah tangganja tiada permisi kepada achlinja jang ada kewadajiban padanja, larinja itoe pada waktoe siang atau malam; djikalau tiada tjotjok djam kedatangannja itoe ditempatnja jang tiba, dengan djam permoeaan djalannja itoe, seperti dia patoet berdjalan dari roemahnja satoe djam baroe sampai ditempat jang didatanginja itoe, lantas dia sampai disitoe lebih dari pada satoe djam, seperti lebih setengah djam (satoe djam), tentoelah perempoean itoe disangka oleh kaoem melakoeakan djalan jang tjoe'ram, maka pantas dipandang djalannja itoe perempoean pelarian dan patoet bangsanja itoe di djatoehkan mendjadi kaoela.

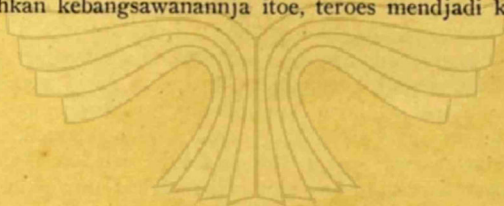
Pasal 5. Djikalau ada orang bergendak atau berkawin dengan achlinja jang tiada hak boeat menikah wadajib dipisahkan dan dikoeloearkan dari dalam negeri ditaroeh diseberang laoetan dan djikalau orang laki atau perempoean itoe orang bangsawan bangsanja wadajib didjatoehkan didjadikan kaoela dan bangsa pendita tiada hak mengasi dia air tirta seoemoer idoe'pnja, ketjoeali djikalau dia soedah mati liwat dari tiga tahoen lamanja soedah mati, baroe boleh bangsa pendita kasi dia air tirta atau mengerdjakan majitnja; djikalau ada pendita melanggar mengasi air tirta atau mengerdjakan majitnja sebelomnja tjoe'koep watesnja tiga tahoen, pendita itoe wadajib dihoekoem metirte gamane mentjari air oemboel empat poeloh mata air di dalam empat poeloh hari.

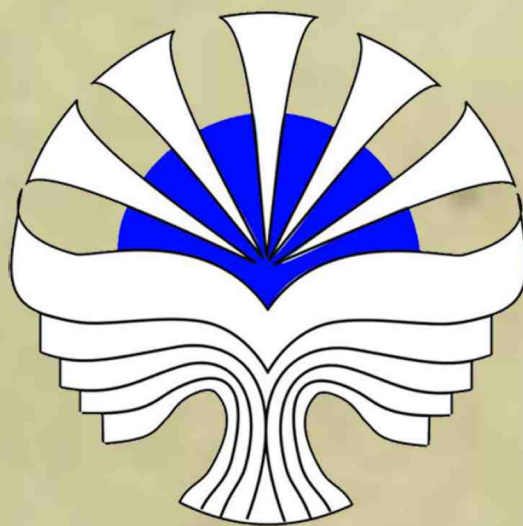
Pasal 6. Djikalau ada perempoean bangsa berahmana atau perempoean anak-anak radja-radja lari berkawin dengan seorang laki jang dibawah bangsanja atau bergendak jaitoe asoe moendoeng

namanja; patoet dikeloearkan dari negerinja diboeang kelain negeri; djikalau dia bangsawan jang mendjadi lakinja itoe, patoet bangsanja itoe didjatoehkan kedoeanja laki isteri mendjadi kaoela; dan tiada hak djoega bangsa pendita itoe menikahakan atau memberi air tirta kepadanya; apabila ada pendita berani menikahakan atau memberi air tirta kepada sibersalah, pendita itoe wadjib dihoekoem; hoekoemanja itoe menoeroet seperti oendang-oendang jang terseboet dipasal 5.

P a s a l 7. Djikalau ada orang bangsa bangsawan ketahoean mentjoeri, membongkar roemah, mendjadi begal siang atau malam dan kesalahannja itoe soedah terang, diwadjibkan dihoekoem dengan pertimbangan pengadilan Raad van Kerta; maka orang itoe patoet diteroeskan didjatoehkan bangsanja mendjadi kaoela.

P a s a l 8. Djikalau ada bangsa sekalian jang empat kaste itoe, jaitoe Berahmana, Satria, Wisia, Soedera, dihinakan oleh sesamanja manoesia, dimaki dipoekoel dan lain-lainnja, perkara jang membikin kehinaän kepada dirinja itoe, dilarang boeat melindoengi dirinja atau melindoengi kebangsawanannja dengan keberanian berkelahi atau dengan kemarahan, hanja orang jang dihinaken tadi patoet dengan sigera mengadoekan halnja itoe kepada pembesar negeri teroes minta pengadilan kepada pemerintah; maka ketinggian bangsanja itoe tetap tidak didjatoehkan atau tiada boleh di pandang hina lantaran dia soedah mengadoe kepada pembesar negeri. Apabila ia tiada mengadoekan halnja jang dihinakan oleh lain orang, maka ada hak kaoem mendjatoehkan kebangsawanannja itoe, teroes mendjadi kaoela.

PERPUSTAKAAN NASIONAL REPUBLIK INDONESIA